

LAKATOS ARTÚR

A SZOVJET KATONA KÉPE AZ 1944–1945-ÖS KOLOZSVÁRI EMLÉKEZETBEN

A katona szintén megörvendett, de egészen más okból: szemet vetett a csizmadiamester új lábbelijére. *Davaj csizma!* – ordított rá, és mert Ecseri nem értett a szóból, puskatussal leütötte, és erőszakkal húzta le lábáról a csizmát. Mivel azonban nem volt jó az ő lábára, otthagya a sokkos állapotba került áldozattal együtt.

■ Az 1944-es frontátvonulás során Kolozsvár – mint szabad városnak nyilvánított település – nagymértékben megmenekült azoktól a háborús károktól, melyeket az esetleg területén zajló harcok okozhattak volna. Nem menekült meg viszont azoktól az „élményektől”, melyeket a Második Ukrajnai Front katonái okoztak a „felszabadítás” folyamán.

A cenzúra, valamint a megszálló csapatoktól való félelem következtében a kor sajtójában nem jelenhett meg objektív tájékoztatás ezekre a történésekre vonatkozóan, ez azonban nem jelenti bizonyos események meg nem történtét, valamint azt, hogy ezek nem maradtak meg a lakosság emlékezetében. E tanulmány – anélkül hogy az összes forrásanyag kiaknázására törekedne – az akkor történeteknek mozaik-szerű képét igyekszik nyújtani, az élő emlékezet és a levéltári források tükrében.

Unghváry Sándor visszaemlékezései szerint október 12-e hajnalán találkozott a városvezetőség nevében Malinovszkij marsallal, aki – a feljegyzések tanúsága szerint – igen barátságosan viselkedett, és mindössze egy kérést intézett Kolozsvár lakosságához, illetve városvezetőségéhez: egy legalább hatszáz ágygal rendelkező kórházi épületet igényelt a Torda környéki csaták sérültjeinek ellátására. Az ideiglenes városvezetés igyekezett is a Vörös Hadsereg rendelkezésére bocsátani az egyetemi klinikák épületeit, de mivel ezek nem rendelkeztek elegendő számú ágygal, olyan egyezség született, melynek értelmében az ágyakat maguk a katonák gyűjthették össze a civil lakosságtól. Hogy ebben az „egyezségben” az ötlet mennyire jött a helyi féltől, mennyire a megszálló hadseregtől, csak sejtethetjük: tény az, hogy ezzel megnyílt a lehetőség – erkölcsi szempontból is – a szov-

jet katonák előtt a rekvirálásra. Unghváry még megjegyzi, hogy első nap csak az est le szálltát követően indultak el rekvirálni,¹ a következő napokban azonban már nem voltak ennyire „szégyellősek”. A konkrét esetek tanulmányozását megelőzően ezeket a rekvirálásokat-rablásokat, típusuk szerint, két kategóriába soroljuk: egy részük a Vörös Hadsereg szervezett, hivatalos akcióiként, más részük a katonák magánakcióiként, rablásaiként minősíthető.

Az előbbi típusú megnyilvánulásokról az állami szervek hivatalos jellegű kimutatásokat készítettek, melyek nagy része megtalálható a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán, a megye Prefektusi Hivatalának fondjában. Ezek értelmében a szovjet katonák elsősorban élelmiszereket és élő állatot, főleg lovakat rekviráltak, ami jelentős kárt okozott a helybeliek gazdaságának. Egy ilyen jegyzőkönyv szerint például egy Kolozs megyei községben 1944. augusztus 23-a és 1945 szeptembere között a Vörös Hadsereg katonái a lakosságtól a következő javakat vették el: 4 ló, 16 juh, 7 sertés, 500 kg árpa, 16 930 kg zab, 1100 kg kukorica, 28 200 kg különböző fajtájú gyümölcs, 3 szekér, 340 liter szeszesital, 37 szárnyas, 18 pár cipő, 31 ruhadarab, 1 mezőgazdasági gép 1420 pengő értékben, 67 db háztartási eszköz, 23 db más tárgy, összesen 102 410 pengő értékben.² Forgácskúton 24 lovat koboztak el, melyek közül 19 a helyi bányavállalat tulajdonát képezték, ötöt pedig négy különböző magánszemélytől vittek el.³ Egész Egeres járás területén, a kimutatások szerint, 1945. június 4-ig összesen 483 lovat rekviráltak el. Egy ilyen konkrét, név szerinti eset például Cioban Teodor, almásszentmihályi román földművesé, akinek 1944 októberében egy lovát vitték el az oroszok, minden kárpótlás nélkül.⁴ Több helységben az illetékes szervek listákat állítottak össze a károsultakról. Egy ilyen hivatalos lista készült például Nádasdaróc esetében⁵ 1945. július 11-én:

Károsult neve	Rekvirálás időpontja	Elkobzott javak
Balázs M. István	1944. VIII. 25.	1 ló, 1 juh
Jakab G. János	1944. VIII. 25.	1 juh
Jakab G. János	1944. VIII. 20.	1 juh
Balázs István (Pisti)	1944. VIII. 25.	1 juh
Balázs B. János (tüzér)	1944. VIII. 20.	1 juh
Kovács I. János	1944. IX. 14.	1 juh
Albert Márton fia János	1944. IX. 15.	1 juh
Balázs L. István	1944. X. 20.	1 disznó
Jankó István (közi)	1944. X. 25.	1 juh
Jakab G. János	1944. X. 24.	1 ló, 1 juh
Jakab I. István	1944. X. 22.	1 ló, 1 juh, 1 disznó
Albert János Ferenc	1944. XI. 5.	1 juh
Balázs B. János György	1944. X. 20.	1 disznó
Jankó János	1944. X. 18.	1 juh
Nagy Márton	1944. X. 18.	1 juh
Ferkő Márton	1944. XI. 5.	1 juh
Jakab F. András	1944. XI. 25.	1 juh
Balázs L. János	1944. X. 20.	1 disznó
Albert János fia János	1944. X. 20.	1 disznó, 1 juh
Balázs L. István (Gáspár)	1944. X. 22.	1 juh
Jakab G. István	1944. X. 21.	1 juh
Fazekas János	1944. X. 20.	1 juh
Albert István	1944. X. 20.	1 disznó, 1 juh

Más, hasonló listák ennél rövidebbek. Például Szászsármáson, egy hivatalos kimutató szerint, 1945. augusztus 30-ig a következő javakat rekvirálták el: Bánffy Marianna birtokáról 6500 kg búzát, 130 000 kg kukoricát, Majthényi Istvántól 130 000 kg kukoricát, Sugar Nastasiétól 1 disznót és Racovițan Vasiletől szintén 1 disznót.⁶ Az összegyűjtött panaszoknak csak az első kötete 557 oldalra rúg. Teljesen bizonyos (lásd az előbbi táblázat adatait), hogy nem minden kárpótlási igény valós, de ugyanakkor az is megtörténhetett, hogy félelemből nem mertek bizonyos eseteket bevallani, jöllehet maga a jelenség mindenképpen számottevő negatív hatással járt. Azt pedig, hogy ezeket a megnyilvánulásokat még a helyi kommunista szimpatizánsok sem nézték jó szemmel, illusztrálja, hogy egy egyetemi sejtgyűlésen nyíltan szóvá is tették, hogy a Vörös Hadsereg katonái nemcsak a termés és a háztáji gazdaság legértékesebb részét veszik el, de amit nem tudnak elhurcolni, szabotázszerűen megsemmisítik.⁷

Ugyanakkor nagyon sok esetben a megszálló hadsereg katonái szabad rablással is jelentős károkat okoztak a lakosságnak. Kolozsváron számtalan esetben a városi csőcselék is csatlakozott a tomboló oroszokhoz, sőt néha még biztatták is őket. Lakatos István szociáldemokrata politikus egy ilyen esetről beszél: helybeli asszonyok pálinkát adtak szovjet katonáknak, cserébe arra kérve őket, hogy géppisztolyozzák le az ékszerboltokat védő zsalukat és lakatokat, hogy aztán rávethessék magukat a prédára.⁸ Ugyanakkor a legfontosabb célpontok közé tartoztak az élelmiszerboltok is. Általában, ha betörték egy boltba, megittak mindent, ami iható volt, legyen az alkohol vagy alkoholmentes ital, így előfordult, hogy a gyümölcskompótokról leitták a levet, magát az eltett gyümölcsöt meghagyván.⁹

Nemcsak boltok estek áldozatul a szovjet katonák gyűjtőszennvedélyének, hanem magánlakások is. Asztalos Lajos visszaemlékezései szerint elsősorban azokat a házakat-lakásokat szemelték ki, melyek gazdagabbnak tűntek első látásra. Azoknál a házaknál, ahol a lakók bezárkóztak, és nem nyitották ki a kaput, dörömböltek, de nem törtek be. Ahova viszont behatoltak, nagyon sok esetben nemcsak raboltak, hanem erőszakkal be is költöztek egy időre.¹⁰

Az oroszok órák iránti érdeklődéséről, valamint egyfajta rafináltsággal párosult faragatlanságáról rengeteg apró történet emlékezik meg. A Lakatos testvérek, Béla és György ekkor 6, illetőleg 5 évesek voltak, és a Hajdú utca 3. szám alatt laktak munkás édesanyjukkal. Mikor házukba behatoltak az oroszok, éppen az óvóhelyen tartózkodtak, és a vesztély elmúltával tértek vissza csak otthonukba. Ekkor látták, hogy szegényes házukból eltűnt a nagy falóra, valamint a látogatók megitták a befőtteket, az üvegkannákat pedig összetörték. Nagyobb veszteség érte a szomszédot, a gazdagabb Tánczos családot, nekik szép lovukat vitték el, helyette otthagya egy kiöregedett gebét.¹¹

Egy Ecseri nevű régi kommunista szimpatizáns csizmadia a Bulgária-telepről épp társaságban volt, mikor arra járt egy csatangoló szovjet katona, akit ő örömmel üdvözölt is. A katona szintén megörvendett, de egészen más okból: szemet vetett a csizmadiamester új lábbelijére. *Davaj csizma!* – ordított rá, és mert Ecseri nem értett a szóból, puskatussal leütötte, és erőszakkal húzta le lábáról a csizmát. Mivel azonban nem volt jó az ő lábára, otthagya a sokkos állapotba került áldozattal együtt.

Egy másik esetben egy órásmester komoly életveszélyben forgott, mivel részeg orosz katonák fegyverrel fenyegették, és nem akarták megérteni, miért nem tud az órás a különböző házakból összeszedett faliorákból karórákat készíteni. Tyukodiék házába az orosz katona azzal az ürüggyel rontott be, hogy puskákat keres. *Davaj katyusa!* Mivel azonban nem adtak át egy puskát sem (a békés polgári családnak nem is volt ilyesmije), azzal kárpótolta magát, amit csak talált. Már érkezésekor a nyakában lógott egy medálként láncra akasztott, felhúzzható ébresztőóra.¹² Általában elmondhatjuk, hogy az orosz katonák különös érdeklődést tanúsítottak az órák iránt, és minden alkalmat megragadtak megszerzésükre. Asztalos Lajos emlékszik arra, hogy édesapjától megkérdezte egy orosz tiszt román tolmácsa: hány óra? És mikor elővette zsebóráját, a választ meg sem várva elvette tőle.¹³

Gyakoriak voltak a szovjet katonák által az utcán végrehajtott rablások is. A bevonulást követő napokban például valahogy megtudták a katonák, hogy a Dermata-munkások éppen a béreiket veszik fel, így a gyár előtt várták és ott helyben ki is rabolták őket.¹⁴

Ezek a megnyilvánulások nagyon kellemetlenek voltak a Vörös Hadsereg és a Szovjetunió imázsa szempontjából főleg a helyi kommunisták és más olyan személyek számára, akik társadalmi szerepük megerősítését remélték a szovjet hatóságok révén elérni. Ennek megfelelően megpróbálták a rablásokról hallgatni, illetve kihangsúlyozni azt az állítást, mely szerint maguk a rablók nem is igazi szovjet katonák, hanem mindenféle bűnöző elemek, akik a helyzetet kihasználva lopott szovjet katonai egyenruhát öltöttek magukra, és kizárólag ezek az emberek felelősek a rablásokért. A kor írott forrásai tükrében úgy tűnik, ennek volt is valami valóságalapja, hiszen a mindenkori bűnözői rétegek valóban kihasználták az adott konjunktúra által nyújtott lehetőségeket. Egy a *Világosságban* megjelent cikk például arról szól, hogy szovjet katonáknak beöltözött cigányokat fogtak el a mérai parasztok, akik felismerték és átadták az illetékes hatóságoknak őket, majd visszaszolgáltatták a kardosi román parasztoknak a hamis katonák által elvett lovakat.¹⁵ Egy másik ilyen eset Szoporban történt, ahol katonaruhát viselő banditák kiraboltak több családi házat, és először megfélemlítésképp lövöldöztek.¹⁶ Egy ilyen, különösen erős bűnbandát fogtak el Zentelkén is, Kalotaszentkirály községben. A 14 fős, fegyveres banda vezetője több rablás mellett három gyilkosságot is beismert.¹⁷ Egy 1945-ös kommunista sejtgyűlésen pedig egy jobban értesült aktivista azt az információt osztja meg elvtársaival, hogy a rendőrség az Unió hotelben hamis szovjet tiszteket fogott el, akik a valóságban nem voltak mások, mint ókirályságbeli román tolvajok. Lebukásukhoz az vezetett, hogy miután végigrabolták a várost, a zsákmányból nagy mulatságot rendeztek a hotelben, melynek során berúgtak, és egymás között tökéletes románsággal beszéltek, hangosan, ami környezetüknek szemet is szúrt.¹⁸ Amint látjuk, nem kizárt, hogy ténylegesen egyes a szovjet katonáknak tulajdonított rablásokat helybéli bűnözők követték el, de abszolút mindent megsemmisítően lehet kizárólag ezeknek a számlájára írni.

A szovjetek figyelmét a nem kereskedelmi tevékenységet folytató intézmények sem kerülhették el. Így például a bevonulást követően ideiglenes katonakórház számára foglalták le a Református Kollégium internátusát,¹⁹ mely az intézményt legalább három szempontból is hátrányosan érintette: a bentlakás helyiségeit nem használhatták rendeltetészerűen, a Vörös Hadsereg nem fizetett semmiféle használati díjat, és a szovjetek otttartózkodása következtében rengeteg ingó dolog is eltűnt.

A kollégium által a polgármesteri hivatalhoz intézett, 1946. augusztus 6-án keltezett levél arról panaszkodik, hogy 1944. X. 12. és 1946. VI. 17. között a szovjetek írásos dokumentum felmutatása nélkül, de a polgármesteri hivatal tisztviselőinek jelenlétében vették használatba az internátust. Amennyiben „rendesen” bért fizettek volna a helyiségek használatáért, két év alatt ez a következő összegekre rúgott volna: az internátus használatáért 18 200 000 lej, a tornaterem használatáért 1 000 000 lej. Mivel azonban nem fizettek semmit, a kollégium jelentős kárt szenvedett, és ezért arra kéri a polgármesteri hivatalt, segítsen a dolog orvoslásában.²⁰

Az eltűnt javakra vonatkozóan 1947. február 28-án a következő leltárt terjeszti fel az intézmény a megyei tanfelügyelőséghez:²¹

A rablásoknál is súlyosabb eseményt jelentettek a bevonulást követő deportálások, melyek során több ezer – a pontos számadatok ma sem ismertek – kolozsvári magyar férfit szállítottak huzamosabb időre munkára a Szovjetunióba, akik közül sokan soha nem tértek haza. Magának a deportálás jelenségének több kiváltó oka is lehetett. Demény Dezső szerint egy előre kidolgozott terv alapján ment végbe.²² Murádin János a témának szentelt tanulmányában három lehetséges okot nevez meg: Malinovszkij marsall félelme Sztálintól az előre kitűzött céloknak nem a tervezett időben történő teljesítése miatt, ebből kifolyólag „hadi-

Elnevezés	Mértékegység	Értéke (lejben kifejezve)
Líceum		11 000 000 lej
Írógép	2 db	300 000 lej
Rádió	1	75 000
Kanapé	2	150 000
Rajzasztal	7	52 000
Fém lábtörlő	2	20 000
Tornaterem		
Kellékek	442	150 000
Tornatalapzat	2	80 000
Tornalépcső	1	31 000
Vasrúd	1	25 500
Fém tornarúd	1	350 000
Atlétikacipő	20 db (pár)	600 000
Futballcipő	24	400 000
Futballfelszerelés	12	300 000
Futballhoz való gyapjúzokni	12	120 000
Csontvédő	12	90 000
Internátus		
Vaságy	130	3 000 000
Ágynemű	225	4 800 000
Kanapé	3	989 000
Szőnyeg	1	225 000
Szekrények	25	400 000
Asztalok	84	750 000
Székek	197	1 045 500
Padok	32	381 500
Ládák	99	400 500
Orvosi rendelő		
Gyógyszerek		25 000
Orvosi tárgyak	80	104 000
Mentőfelszerelés (elsősegélyhez)	2 készlet	190 000
Különböző háztartási tárgyak	6 db	
Fémágyak	24 db	
Étkezde		
Különböző élelmiszerek		602 500
Asztalterítők	950 db	8 000 000
Kétkerekű székér	1	100 000
Különböző egyéb tárgyak	500	2 500 000

foglyokkal” kívánva eltúlozni a magyar–német ellenállás arányait; a kollektív bűnösség és megtorlás elve, melynek elrettentő példáját a szovjetek a civil lakosságon keresztül is illusztrálni kívánták; valamint azok a rémhírek, melyek a szovjet parancsnokság fülébe jutottak arról, hogy a városban visszamaradt német és magyar civil ruhás katonák szabotázsakciókat kívánnak végrehajtani a Vörös Hadsereg ellen.²³

Az áldozatokat akárhonnán összegyűjthették: Tyukodi Lajos 16 éves ipari iskolás tanulmányait félbehagyta, amikor a szovjet katonák megállították, és félórásra tervezett sétája többéves szibériai kényszermunkává változott, ahonnan nyomorékon, két mankóval tért haza.²⁴ Szerencsésebb volt Ungváry Sándor, akit szintén megállítottak a katonák, de Malinovszkij *salvus conductus*-át felmutatva megmenekült.²⁵ Csögör Lajos alprefektusi igazolványát mutatta fel legelőször az öt megállító katonáknak, akik megnézték, és intettek, hogy ettől még nyugodtan beállhat a sorba. Az ő esetében is *salvus conductus*-ra volt szükség.²⁶ Az Unitárius Kollégium tanári kara éppen ülésezett, amikor rájuk törtek a szovjet katonák, és kivétel nélkül elhurcolták a jelenlevőket, szerencsésükre azonban Tordán sikerült elmenekülniük.²⁷ Jó gyűjtőterületet jelentettek a gyárak: csak a Dermatából 815 munkást hurcoltak el.²⁸ Egy Bajusz nevű fűtő távolról figyelte az eseményeket, de pechére észrevették a katonák: puskacsővel terelték be a sorba.²⁹

Voltak, akiknek útközben sikerült megszökniük, de legtöbbjük nem volt ilyen szerencsés. Mivel a szovjeteket igazából nem a személyek, hanem a számok érdekelték, egy-egy fogoly elhalálózása vagy sikeres szökése esetében a találmányra útjukba kerülő civileket kényszerítették be a fogolytranszportba. Egy ilyen, egyszerre tragikus és komikus eset történt Balázsfalván, ahol a vonatnak jelző román vasutast ragadták meg a katonák, és emelték be a vagonba.³⁰

A deportálásoknál jóval enyhébb jelenség volt a civil lakosság kényszermunkára való terelése. Csupán a Tordaszentlászló melletti csata következményeinek eltakarítására több száz embert hajtottak ki munkára a környező falvakból.³¹ Még inkább megszokott dolog volt ez Kolozsváron. Lakatos István emlékirataiban hosszas vitákról ír, melyek során megpróbálták meggyőzni a szovjet katonai vezetőket arról, hogy ne ők hajtsák ki (brutális módon) közmunkára az embereket, mivel a Szakszervezeti Tanács ezt jobban meg tudja szervezni, mindenki – beleértve a Vörös Hadsereget is – legnagyobb meglepetésére. Lakatos szerint a viták végül is sikerrel jártak,³² az átlagemberekben viszont a félelem megmaradt. A Magyar Népi Szövetség egyik női aktivistája 1945 májusában arról informálta feletteseit, hogy komoly nehézségek árán sikerült meggyőznie Tordatúr lakosságát arról, hogy ne meneküljenek az erdőbe a szovjet katonák elöl, mert csak rémhír, miszerint deportálni készülnek mindenkit Szibériába.³³ Az állami színház kommunista sejtjének 1945. júniusi gyűlésén pedig egy tag rákérdez a megyei pártbizottság delegátusára, mi igaz abból, hogy Románia kilencszázezer embert kell hogy átadjon a Szovjetunió munkára. A küldött természetesen hazug propagandának nyilvánítja a félelemkeltő híresztelést.³⁴

Nem minden, a szovjet katonákhoz kötött élmény volt kellemetlen a lakosság számára, még ha a rablások, nemi erőszakok, gyilkosságok, kényszermunkák és deportálások egyértelműen negatív képet is nyújtanak. Nem egy alkalommal megmutatkozott a szovjet katonák emberi oldala is, például legtöbbjük szerette a gyerekeket, és ajándékokat adott nekik, főleg napraforgómagot.³⁵ Tyukodi Rozália egy másik lányon a városban felismerte azt a szoknyáját, mely akkor tűnt el, több más holmival együtt, amikor az oroszok kirabolták a házat; valószínűleg „széptevésként” ajándékozta el az ismeretlen szovjet katonának.³⁶ Az üzemetek őrző katonáknak rendszeresen járt hazulról a *Pravda* és az *Izvesztija*, melyeket kiolvasásuk után örömmel adtak át helybeli érdeklődőknek.³⁷

Balló András orvos háza úgy menekült meg a rablástól, hogy injekciókat adott a beteg katonáknak. Ezek kezdetben kevésbé bíztak benne – a visszaemlékezések szerint legelső alkalommal a katona két egyforma ampullát nyújtott át, és követelte, hogy az orvos először saját magának adja be az injekciót, bizonyítva ezzel jóhiszeműségét és azt, hogy nem fogja őt sem megmérgezni –, később azonban kimondottan megszerették, és helybéli el-lenségeitől is megvédték.³⁸

Az 1946. december 1-jének estéjén, a sétatéri Kioszkban megtartott bál olyan esemény színhelye volt, amely illusztrálja: az itt tartózkodó szovjet katonák teljes mértékben szocializálódtak a helybeli lakosokkal, ennek minden pozitív és negatív velejárójával egye-

temben. A kiváltó okot a helybeli Hoda Sándor és a székelységből Kolozsvárra szakadt Ambrus Márton konfliktusa jelentette. Ambrus pár nappal ezt megelőzően tettelesen bántalmazta Hodát, aki ezért a bosszúállás lehetőségét kereste. Mivel tudta, hogy Ambrust megtalálja a bálban, odaindult barátaival, szolgálaton kívüli orosz katonákkal, hogy az étteremből kivigyék, és a parkban megverjék. Sokan siettek azonban Ambrus segítségére, és általános tömegverekedés alakult ki, amelynek során az orosz katonák lőttek is. Szerencsére halálos áldozat nem volt, mindössze két személyt – egy lőtt sebű magyart és egy megbicskázott orosz katonát – kellett kórházba szállítani, maradandóan azonban egyikük sem sérült meg.³⁹

■ JEGYZETEK

1. Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Tárának (a továbbiakban JEAKT) kéziratára. Kolozsvári Krónika. Ungváry Sándor visszaemlékezései, K. 51-es irat.
2. A Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (a továbbiakban KmOL). A Prefektusi Hivatal iratai 9/1945-ös dosszié, I. kötet. Szovjetek által elkobzott javak jegyzéke.
3. KmOL Uo. II kötet, 77/1945-ös dokumentum.
4. Uo. 75/1945-ös dokumentum.
5. Uo. 195/1945-ös dokumentum.
6. Uo. 2149/1945-ös dokumentum.
7. KmOL Román Kommunista Párt fond. 46/1946-os dosszié. F. 2.
8. JEAKT. K 70-es irat. Lakatos István szociáldemokrata vezető visszaemlékezései.
9. Ungváry: uo.
10. Asztalos Lajossal (szül. 1936) készített interjú, 2006. december 18-án, Kolozsvárt.
11. Lakatos Györggyel (szül. 1940) készített interjú, 2004. április 15-én, Kolozsvárt.
12. Tyukodi Rozáliával (szül.:1924) készített interjú, 2002. március 13-án, Kolozsvárt.
13. Asztalos Lajossal készített interjú.
14. Ungváry: uo.
15. Világosság, 1945. október 29.
16. Uo. 1946. január 19.
17. Uo. 1946. február 13.
18. KmOL Román Kommunista Párt fond. 70/1945-ös dosszié. Kolozsvár város. 2-es szektor. 3-as sejt. F. 1.
19. Református Egyházi Levéltár. Református Kollégium fond. I.29/1912-es dosszié.XLV. 4223-as dokumentum.
20. Uo. Református Kollégium fond. I. 29/1912. XLVII. dosszié. 5605-ös dokumentum.
21. Uo. Református Kollégium fond. I. 29. 1912. 1948. dosszié. 1513-as dokumentum.
22. JEAKT. K 66. Beszélgetés Demény Dezsővel.
23. A problémáról bővebben Murádin János Kristóf: A megtizedelt város. Korunk, 2004. 10. 58.
24. Tyukodi Rozáliával készített interjú.
25. Ungváry: uo.
26. JEAKT. K 44. Csögör Lajossal készített interjú.
27. Ungváry: uo.
28. Murádin: uo. 59.
29. Asztalos Lajossal készített interjú.
30. Murádin János Kristóf: Kolozsváriak keresztútja az Urálban 1944-ben. Rubicon, 2005. 2–3. 118.
31. Népi Egység, 1944. november 1.
32. Lakatos István: uo.
33. KmOL Magyar Népi Szövetség fond. 2-1945-ös dosszié. Az MNSZ Kolozs megyei Bizottsága. Jegyzőkönyvek. F 7.
34. KmOL Román Kommunista Párt fond. 47/1945-ös dosszié. Kolozsvár Város, I-es szektor. Intézmények. állami színház sejtje. F 1.
35. Lakatos Györggyel készített interjú.
36. Tyukodi Rozáliával készített interjú.
37. Erdély, 1945. május 25.
38. Balló Áron: A második világháborús katona képe a kolozsvári köztudatban. Kiadatlan kézirat (1994-es államvizsga-dolgozat a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen). 153.
39. KmOL Magyar Népi Szövetség fond. 2/1946-os dosszié. Riportok, jegyzőkönyvek. F. 64.